

Володимир Шевченко,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

**ЗАРОДЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ПОЛЬЩІ
(XVIII – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Анотація. У статті в хронологічному порядку висвітлено зародження спеціальної освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями в Польщі. Автор аналізує соціальний статус, спосіб життя, форми догляду, навчання та виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку від найдавніших часів до початку XX століття. У статті стисло охарактеризовано діяльність вчених, недержавних товариств для допомоги дітям з порушеннями інтелектуального розвитку та зміни, які відбувалися в цьому напрямку в Польщі у зв'язку зі зміною соціально-політичних ситуацій в країні.

Ключові слова: спеціальна педагогіка, спеціальна освіта, порушення інтелекту, діти з інтелектуальними порушеннями в Польщі, освітня політика, форми виховання та догляду за дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Volodymyr Shevchenko, Special education for children with disabilities of intellectual development in Poland (XVIII – early XX century)

Abstract. The article deals with the chronological order of the birth of special education for children with intellectual disabilities in Poland. The author analyzes social status, way of life, forms of care, education, education of children with intellectual disabilities from the ancient times to the beginning of the twentieth century. The article briefly describes the activities of scientists, non-governmental associations to help children with intellectual disabilities. Also noted are the changes that took place in this direction in Poland due to changes in socio-political situations in the country.

Key words: special pedagogy, special education, intellectual disabilities, children with intellectual disabilities in Poland, educational policy, forms of education and care for children with intellectual disabilities.

Спеціальна освіта для дітей з інтелектуальними порушеннями відповідає меті загальної педагогіки, але вона керується конкретними правилами, основним принципом яких є пріоритет виховання над навчанням [2, с. 1].

Соціальний статус людини з інтелектуальними порушеннями в Польщі змінювався протягом століть кілька разів – від пацієнта, через статус клієнта, до ролі громадянина. Це відбувалося завдяки змінам способів розуміння самої інвалідності та надання їй певного значення в індивідуальній та соціальній перспективі. Така зміна призводила до переходу від ізоляції та сегрегації до інтегрування, від недооцінки потенціалу дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, участі у суспільному житті до функціонування у відкритому та стандартизованому середовищі, створення можливостей для їх самовизначення [5, с. 5].

Протягом певного історичного часу в Польщі відбувалася еволюція поглядів, форм підтримки та послуг, призначених для людей з інтелектуальними порушеннями. Така еволюція мала різний ступінь реалізації, залежно від політичних, економічних чи соціокультурних факторів країни. В епоху інституціоналізації домінуючою була медична модель у вигляді ізоляції, сегрегації, об'єктивності та підпорядкування медичним фахівцям, концентруючись на основних потребах таких осіб. При цьому недооцінювався психосоціальний потенціал розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. В епоху деінституціоналізації, перші прояви якої почалися в Польщі близько ста років тому, вирішення питань навчання та виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку впливало з громадянського руху осіб з інвалідністю та людей, які мали відповідну освіту, знань та бажання їм допомагати. Вони ініціювали в

країні процес змін не лише з точки зору життєвих форм і підтримки, а й сприйняття суті таких осіб, підкреслюючи їх соціальну структуру, сприймаючи можливості розвитку та взаємодії. Прийняті рішення, характерні для того часу, не принесли значної користі в межах всієї країни, проте вони сприяли створенню нових структур і ресурсів, нового розуміння проблеми, які знаходять своє застосування в сучасну епоху [5, с. 5-6].

Дослідження спеціальної освіти в напрямку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку цікавили багатьох польських вчених, а саме: Antonik A., Balcerek M., Bartoń B., Borzyszkowska H., Caputa S., Dziedzic S., Grzegorzewska M., Hellman J., Kirejczyk K., Kulbaka J., Kulesza E., Parchomiuk M., Sękowska Z., Stefanowska M., Wyczęsany J. та інші.

Метою статті є висвітлення історичних передумов та зародження спеціальної освіти для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в Польщі у XVIII – на початку XX століття.

Польська спеціальна освіта для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку виникала в дуже складних соціально-політичних та економічних умовах.

Протягом століть, що передували епосі Просвітництва, питання догляду та виховання осіб з інвалідністю, в т.ч. й з інтелектуальними порушеннями, було маргінальним і нерегулярним, часто ворожим. Такий стан речей був наслідком як відсутності знань і досвіду щодо можливостей їх навчання та виховання, так і результатом загального ставлення до хворих, сліпих, глухих і розумово відсталих людей того часу [5, с. 41].

Першу підтверджену інформацію про правову охорону психічно хворих на польських землях можна знайти в Статуті Казимира 1347 р., а потім у литовських статутах XVI ст. [5, с. 40].

Загалом, усвідомлення сутності розумової відсталості розвивалося в Польщі протягом майже двох століть. Спочатку люди з розумовою відсталістю були включені в групу психічно хворих і їх лікували разом [4, с. 25]. Це було пов'язано з тим, що ранні форми інституційної допомоги людям

з порушеннями інтелектуального розвитку визначалися медичною моделлю, яка нав'язувала розуміння її через призму фізичних і психічних порушень. Таке розуміння призвело до лікування порушень інтелектуального розвитку як хвороби. Ці особи тривалий час були ізолювані в спеціальних медичних закладах [1, с. 38].

Під час трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) припинився ініційований під час правління С.А. Понятовського (S.A. Poniatowskiego) соціальний догляд та забезпечення осіб з порушеннями інтелектуального розвитку. Протягом понад 100 років освіта і догляд за такими дітьми визначалися «політикою розмежувальних повноважень», тобто тими країнами, до яких відійшли польські землі [5, с. 44].

Істотні зміни в догляді та вихованні таких осіб в Польщі відбулися лише на межі XVIII і XIX століть.

В цей період у сфері освіти відбувалися майже революційні зміни. Резолюція Сейму від 14 жовтня 1773 року зазначала створення Національної освітньої комісії, яка була першою державною центральною освітньою владою в Польщі та першим європейським еквівалентом Міністерства освіти. Це свідчило про те, що вся польська школа та освіта на той час стали формально і практично публічною справою держави на всіх рівнях функціонування. В цей період були розроблені та проаналізовані проекти нової організації освіти, шкільні закони та публікації, пов'язані з цією сферою. Відповідно, з'явилися передумови до реалізації ідеї громадської освіти, доступної кожному. На тлі загальноєвропейських тенденцій у цій сфері, це було ще одним чинником, що спонукав до змін у всезростаючій потребі навчання дітей з особливими потребами, в т.ч. й інтелектуальними порушеннями. Проте, не дивлячись на такі обставини, в цей період зміни у доглядових та освітніх структурах, які стосувалися таких дітей, все ще були скромними, але до кінця XVIII ст. інтерес до цієї галузі значно зріс [2, с. 9].

Перші спроби навчати дітей з порушеннями інтелектуального розвитку з'явилися в Польщі лише в перші десятиліття XIX ст. Проте, до 1918 року

мережа спеціальних шкіл для такої категорії дітей була дуже незначною [2, с. 10]. Така ситуація склалася тому, що розвиток спеціальної освіти в Польщі розвивався із певною затримкою в порівнянні із Західною Європою. Це було викликано важкою соціально-політичною ситуацією, в якій перебувала країна після останнього поділу [1, с. 38].

Також важливо зазначити, що на початку ХХ століття в Польщі ще не існувало єдиної унормованої термінології для осіб з порушеннями інтелекту. Крім широковживаного терміну «розумова відсталість» використовувалися також терміни «розумовий недорозвиток», «ослаблення психічної діяльності», «затримка розумового розвитку» та інші [2, с. 40].

Перша школа для дітей з інтелектуальними порушеннями на польських землях, які належали Пруссії, була заснована німецькою владою в Познані у 1897 році. Це була перша спеціальна навчальна установа такого типу в Польщі. 1909 року у п'яти відділеннях цієї школи перебувало 100 учнів (у тому числі 43 дівчаток). Більшість дітей походили з бідних сімей. Згодом кількість таких закладів збільшилась. У Великій Польщі, і перш за все в Сілезії, функціонувала найбільша кількість таких шкіл. В перші роки ХХ століття були створені спеціальні класи в населених пунктах Битом (Bytom), Пекарі Шльонські (Piekary Slaskie), Люблінєц (Lubliniec), Лесниця Опольська (Lesnica Opolska), Шопеніце (Szopienice), Свентохловіце (Swietochlowice), спеціальні школи в містах Хожув (Chorzow), Катовіце (Katowice), Торунь (Torun). Також була створена одна установа для дітей з глибокими порушеннями інтелекту в Овінськах (Owinskach), що поблизу Познані [5, с. 44-45].

На польських землях, які належали Австрії, працювало три спеціальні школи, в т.ч. і для дітей з глибокими порушеннями інтелекту: у Рівному (1904), Львові (1911) та Кракові (1912). Школа у Кракові з'явилася за ініціативи професора Яна Пільтца (Jan Piltz). Також в цьому місті діяла Краківська неврологічна та психіатрична асоціація, яка займалася дослідженнями дітей-інвалідів [5, с. 45].

У Королівстві Польща перша школа для дітей з легким ступенем порушення інтелекту була заснована Євангелічно-аугсбурзькою комуною (gmina ewangelicko-augsburska) у Варшаві 1904 року. Інша подібна установа була заснована 1907 року варшавським магістратом у Кароліні (Karolinie) біля Брвінова (Brwinowa) для дітей з глибокими порушеннями інтелекту. З огляду на значну кількість таких дітей, 1908 року Данута Зільберова (Danuta Zylberowa) та Євгенія Люблінєрова (Eugenia Lublinerowa) заснували у Варшаві приватну школу для дітей з розумовою відсталістю [2, с. 27].

Не дивлячись на те, що на початку ХХ століття на польських землях вже існувала певна шкільна мережа для дітей з різним ступенем інтелектуальних порушень варто зазначити, що шкільні приміщення не були підготовлені для їх навчання та виховання, а вчителі не були спеціально підготовлені. Найвні школи не могли задовольнити існуючої потреби, адже кількість дітей дошкільного та шкільного віку, які мали порушення інтелекту, була набагато більшою.

Загалом, до Першої світової війни в Польщі було створено 23 спеціальні заклади для дітей з особливими потребами, серед них 12 шкіл для дітей з порушеннями інтелекту [5, с. 45]. Навчання таких дітей дошкільного віку не проводилось, оскільки для них не було створено жодного дошкільного начального закладу. Лише відновлення незалежності Польщі 1918 року дало надію на розвиток національної системи освіти, включаючи спеціальну освіту.

Паралельно із виникненням перших спеціальних навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, у Польщі почали з'являтися організації, які намагалися надати допомогу таким дітям, з'ясувати природу порушень інтелекту та зрозуміти, в якому напрямку далі рухатись.

Однією з таких організацій було Товариство медичної допомоги та догляду за розумовими та нервовими хворими, створене 1899 року у

Варшаві. Метою його статутної роботи було, серед іншого, «надання безкоштовної медичної допомоги для психічно хворих» [5, с. 45].

Іншою організацією було Польське товариство досліджень дітей, яке розпочало свою діяльність 1907 року у Варшаві. Товариство було засноване за зразком аналогічних європейських інституцій. До 1918 року це було єдине дослідницьке середовище щодо проблем розумової відсталості та шкіл для дітей з порушеннями розумового розвитку у Польщі. Одним із значних досягнень Товариства було те, що ним за західноєвропейською моделлю було розроблено польську анкету для тестування інтелекту дитини. Польське товариство досліджень дітей очолювали видатні педагоги, такі як Анієла Шіковна (Aniela Szycowna), Ян Владислав Давид (Jan Wladyslaw Dawid) і Міхаліна Стефановська (Michalina Stefanowska) [5, с. 45].

Таким чином, розвиток науки в цей період, зокрема, медицина, психіатрія та психологія почали змінювати становище дітей-інвалідів та психічно хворих людей. Були проведені дослідження щодо явища розумової відсталості та психічних захворювань, а їх результати пролили нове світло на проблеми генезису, симптомів і лікування цих захворювань, а також можливості та необхідність навчання таких дітей [2, с. 10].

Під час Першої світової війни спеціальні навчальні заклади для дітей з розумовою відсталістю на польських землях, а військові операції охоплювали 85% території сучасної Польщі, припинили свою діяльність, проте було створено низку благодійних організацій для надання допомоги таким особам [5, с. 46].

Відповідно до вищезазначеного, доцільно навести періодизацію Стефана Дзедзича (Stefana Dzedzica), яка має три періоди ставлення до осіб з порушеннями інтелектуального розвитку в Польщі:

- а) «ворожість» – від найдавніших часів до середньовіччя,
- б) «жалість і невинуваті надії» – від середньовіччя до XVIII століття,
- в) «грунтовне дослідження та виправданій оптимізм щодо їхньої соціальної корисності» – межа XVIII та XIX ст. [5, с. 37-38].

Досить важливо згадати фахівців, які на початку ХХ століття стояли у витоків польської спеціальної освіти та освіти дітей з порушеннями інтелекту. Найбільший внесок серед них зробили Марія Гжегожевська (Małgorzata Grzegorzewska), Юзеф Йотейко (Józef Joteyko) та Міхаліна Стефановська (Michalina Stefanowska).

Значною була наукова та педагогічна діяльність Міхаліни Стефановської (1855-1943), яка була головою бельгійського неврологічного товариства, членом Інституту фізіології Солвей у Брюсселі. 1917 року у Варшаві вона відкрила перші підготовчі курси для вчителів у галузі спеціальної педагогіки [5, с. 45].

Важливу роль у розвитку теорії та практики спеціальної освіти для дітей-інвалідів у Польщі відіграв Юзеф Йотейко (Józef Joteyko) (1866-1928). Як представник «нового виховання» за кордоном, у роки Першої світової війни він підготував перші проекти організації освіти для дітей з інвалідністю. Його наукові досягнення складають 262 опубліковані праці та багато рукописних творів. Більшість з них стосується педагогічних питань, насамперед сенсорних досліджень, розвитку дітей-інвалідів, їх діагностики та класифікації. Він наполягав на тому, щоб у складі початкової школи були створені спеціальні відділення, також активно брав участь в педагогічній роботі для потреб спеціальної освіти [2, с. 27-28].

Найбільший внесок у розвиток польської спеціальної освіти та одним з її фундаторів і розробників була Марія Гжегожевська (1888-1967). Вона закінчила педагогічний факультет у Брюсселі, докторську дисертацію захистила в Сорбонні в Парижі. Там же почала працювати в школі для дітей з порушеннями інтелекту. Після повернення до Польщі в 1919 році почала працювати в Міністерстві релігійних конфесій та громадського просвітництва, завдяки чому у неї була можливість впливати на питання, пов'язані з організацією спеціальної освіти, якій на той час бракувало організаційних форм і теоретичних основ. Найважливішою ж метою

спеціальної освіти в Польщі на початку 20-го століття була боротьба за право людей з інвалідністю здобувати освіту [1, с. 39].

Розробки видатного педагога стосуються переважно тифлопедагогіки і сурдопедагогіки, але це не означає, що олігофренопедагогіка була для неї неважливою. Саме Гжегожевська підняла питання щодо виховання дітей з порушеннями розумового розвитку та сформулювала припущення щодо можливості реабілітації таких осіб [3, с. 52].

Марія Гжегожевська вважала, що найважливішою метою спеціальної освіти є «реабілітація дітей з порушеннями розумового розвитку, що розуміється як відновлення особистості будь-яким чином, можливе досягнення почуття нормальності, вдосконалення її та здобуття нею знань і навичок для того, щоб бути соціально корисною і, таким чином, дозволити приєднатися до навколишнього життя» [3, с. 52].

Основою процесу реабілітації, крім формування психічного та фізичного розвитку, соціалізації та розвитку базових здібностей дітей, на думку Гжегожевської, є перш за все явище компенсації, корекції та покращення стану. Ця робота включає в себе дитину у всіх сферах її життя та діяльності. Підтримка розвитку такої дитини відбувається шляхом компенсації різних прогалин або вдосконалення та коригування всього процесу розвитку дитини [3, с. 53].

Однією з нагальних проблем Марія Гжегожевська вважала підготовку вчителів для спеціальних шкіл. Згодом, для вирішення цієї проблеми були організовані короткі курси для вчителів, а 1919-1920 рр. Міністерство охорони здоров'я розпочало однорічний семінар для майбутніх учителів дітей з порушеннями розумового розвитку [2, с. 29].

Саме Гжегожевська виділила два терміни, що стосуються розумової відсталості – олігофренія та деменція. Вона описала їх так: «Ці два терміни повинні бути чітко виділені. Олігофренією ми називаємо розумову відсталість від народження дитини або найдавнішого дитинства; при ній завжди відбувається припинення розвитку головного мозку і вищих нервових

функцій, а деменція відбувається пізніше як слабкість, порушення коркових процесів, пошкодження психічних функцій, які раніше були повноцінними» [2, с. 40].

Для Марії Гжегожевської настільки важливою була ця робота, що надихаючись методом осередків Деклорі, перенесла в Польщу спеціальний метод, який називається «метод осередків праці». Метод передбачав, що внаслідок специфічного розвитку дитини з порушеннями інтелекту організація уроку мала бути спеціальною, щоб така дитина мала умови для найбільш адекватного пізнання дійсності. Цей метод повинен був задовольнити всі потреби таких учнів.

Цей метод підходить для навчання в початковій ланці спеціальної школи і представлений як найбільш адаптований для розвитку дітей та проведення повторної перевірки. Він характеризується іншою системою уроку, тобто один день – це один урок, який викладається в класі. Тема на весь день не розділена на окремі предмети, а все поєднано (читання, письмо, рахунок). Тобто метод характеризується логічним зв'язком змісту, оскільки, наприклад, тема «груші» є частиною більшого «осіннього свята», а це, у свою чергу, є частиною головного питання «осінь».

Метод осередків праці полягає в тому, щоб дізнатися весь зміст досліджуваної теми якомога ширше. Спочатку слід спостерігати, порівнювати, розрізняти суттєві ознаки на передньому плані, потім збирати різноманітні матеріали (малюнки, нотатки, вирізки) про даний зміст і, нарешті, конкретизувати всю отриману інформацію, наприклад, за допомогою ручної роботи. Кожен з трьох етапів цього методу містить значні якості для удосконалення. Як зазначала Марія Гжегожевська, «таким чином ми виховуємо всіх дітей та готуємо їх для фізичної та розумової роботи одночасно». Варто також додати, що зазначений метод спирається на найближче соціальне та природне середовище. Завдяки цьому він поширюється на повсякденне життя дітей та впливає на їх адаптаційні можливості.

Найважливішими цінностями методу осередків праці Марія Гжегожевська вважала: можливість всебічного і глибокого пізнання, розуміння взаємності соціального і природного середовища, поєднання фізичної і розумової роботи, домінуюча командна форма роботи, висвітлення результату роботи в досягненні поставленої мети, тим самим створюючи активне ставлення до життя і будуючи почуття відповідальності.

Крім того, цей метод створює для дитини умови, які дають їй логічно пов'язаний матеріал, що додатково впливає на розвиток всіх збережених аналізаторів. Вся робота дитини зосереджується на певній проблемі, яка є надзвичайно важливою справою. Її виконання потребує залучення попереднього досвіду дитини. Важливу роль в реабілітації відіграє також те, що кожна дитина має можливість індивідуального темпу роботи, залежно від типу нервової системи.

Відповідно, дитина вводиться в світ і завдяки тісному зв'язку між методом і життям змінюється її реальність. Дитина має можливість працювати відповідно до своїх навичок та темпу. Це впливає на покращення роботи коркової функції. Її пластичність і розвиток зумовлені тим, що відбувається сприймання логічно скомпонованого матеріалу і його пізнання за допомогою всіх наявних аналізаторів. Також при роботі за цим методом формується характер дітей, зростає їх віра у власні здібності та сили. Це дає можливість поступово включати їх у суспільне життя і привчати працювати в колективі. Марія Гжегожевська підкреслює, що «специфічні форми і способи роботи в даному методі відповідають потребам дітей, запобігають ускладненням відхилень від норми, дають нам гарантію раціонального шляху реабілітації для дітей-інвалідів» [3, с. 54-56].

Не дивлячись на розвиток науки і педагогіки та дослідження Марії Гжегожевської, до середини XX століття в Польщі розумова відсталість розглядалася як хвороба і постійне та незмінне явище в клініко-педагогічному сенсі. Вона мала наступне визначення: «розумово

неповноцінна людина, яка не здатна керувати собою і своїми справами, нездатна до навчання, вимагає нагляду та контролю» [2, с. 40-41].

Внесок Гжегожевської та інших вчених в навчання, виховання та реабілітацію дітей з порушеннями інтелекту є дуже важливим. Їх погляди та діяльність започаткували важливу область спеціальної педагогіки – олігофренопедагогіку. Дослідження, поради, припущення про компенсацію, реабілітацію та запропонований метод осередків праці Марії Гжегожевської мали подальший розвиток і живуть до сьогодні. Це свідчить про універсальність багатьох її поглядів [3, с. 56].

Таким чином, можемо зробити висновок, що протягом досліджуваного періоду в Польщі відбувалися зміни в розумінні сутності порушень інтелектуального розвитку, у ставленні до таких осіб, у сприйнятті їхнього потенціалу розвитку та можливостей. Значний внесок в це зробила Марія Гжегожевська. В той час ще не було відповідної інфраструктури, підготовлених вчителів, методів для навчання таких дітей. Нечисленні ж спеціальні школи для них слугували методологічною та організаційною основою, відправною точкою для побудови спеціальної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Antonik A. Dziedzictwo Marii Grzegorzewskiej we współczesnej pedagogice specjalnej / Dziedzictwo kulturowe. Edukacja. Historia. Dziedzictwo Regionalne. Muzyka, literatura, sztuka i media, Poznań, 2015, pp. 38-39.
2. Bartoń B. Rys historyczny rozwoju pedagogiki specjalnej w Polsce i na świecie na tle ewolucji poglądów dotyczących upośledzenia umysłowego, s. 1, 9-10, 27-29, 40-41, edukator.org.pl/2003a/rys/rys.doc
3. Caputa S. Pedagogika rewalidacyjna dla osób upośledzonych umysłowo z perspektywy Marii Grzegorzewskiej / Zeszyty Naukowe Pedagogiki Specjalnej, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków, 2017, № 10, pp. 52-53, 54-56.
4. Kulesza E. Rehabilitation and Education of Persons with Mental Retardation – a Retrospective Look / Rehabilitation and Education of Person with Intellectual

Disabilities at the Turn of the 20th and 21st Centuries, Warszawa, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 2007, pp. 25.

5. Kulbaka J. Z dziejów opieki i kształcenia upośledzonych umysłowo / Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo, Warszawa, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 2009, № 1(9), pp. 37-38, 40-41, 44-46.

6. Parchomiuk M. Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną w procesie zmiany modelu życia / Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo, Warszawa, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 2015, № 2(28), pp. 5-6.